

BIOLOGIK ZAXIRALAR, ULARNING AHAMIYATI VA MUHOFAZASI

**Andijon Davlat Pedagogika Instituti Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya
yo‘nalishi 2- boshqich talabalari Rasulov Husan Rasuljon o‘g‘li,
Alaydinova Malikaxon Ravshanbek qizi**

Annotasiya : Yer yuzining umumiy maydoni 510 mln. km² ga teng, shundan quruqlik 149 mln. km² yoki 29%, qolgan 71% ni Dunyo okeani tashkil qiladi. Shunga qaramasdan sayyora biomas- sasining 99 foizi quruqlikda hosil bo‘ladi.

Abstract: The total area of the Earth's surface is 510 mln. km², of which land is 149 mln. km² or 29%, the remaining 71% is the World Ocean. Nevertheless, 99 percent of the planet's biomass It is formed on land.

Аннотация: Общая площадь поверхности Земли составляет 510 млн. км², из них земли — 149 млн. кв. км² или 29%, остальные 71% — Мировой океан. Тем не менее, 99 процентов биомассы планеты Он формируется на суше.

Kalit so‘zlar : Amazonka, Pimir-oloy, Afrika, Yangi Zelandiya, Rossiya, O‘zbekiston.

Yer yuzining umumiy maydoni 510 mln. km² ga teng, shundan quruqlik 149 mln. km² yoki 29%, qolgan 71% ni Dunyo okeani tashkil qiladi. Shunga qaramasdan sayyora biomas- sasining 99 foizi quruqlikda hosil bo‘ladi. Shu biomasaning 97-98% ini o‘simliklar, qolgan 2% ni hayvonlar hosil qiladi. Quruq organik modda bo‘yicha o‘rtacha 5,5*10¹² tonnani tashkil etadi. Tropik o‘rmonlarning umumiy mahsuldorligi 178 t/ga,yil davomida doimiy faqat gulli o‘simliklarning yillik mahsuldorligi 115*10⁹ t quruq organik moddaga tengdir. Hozirgi vaqtda Yerning biosferasida 20 mingdan ortiq zamburug‘lar, 23 ming yo‘sinlar, 9 ming paporotniklar, 640 ochiq urug‘li va 200 mingdan ortiq yopiq urug‘li o‘simlik turlari uchraydi. O‘simlik turlarining tarqalishi bo‘yicha golarktik hududlaridan turlar soni kamroqdir, lekin palearktik va neotropik viloyatlar hududlarida o‘simlik turlarining xilma- xilligi va sonining boyligi kuzatiladi. Yer yuzida hosil bo‘ladigan biologik massaning asosini fitomassa tashkil qilib, u hayvonlar hosil qiladigan ikkilamchi massadan o‘simliklar hosil qiladigan biomassa 70-100 marta ko‘pdir. Yer yuzida har yili hosil bo‘ladigan biomasaning umumiy miqdori 3*10¹⁰:110i:1 t ga teng, shundan

tuproq mikroorganizmlarining og'irligi 1041 ga teng bo'lsa, o'simliklar hosil qiladigan fitomassaning og'irligi 1,5-5,510 t ga tengdir. O'simliklar quyoshdan kelayotgan energiyadan (yiliga $5 \cdot 10^{20}$ kkal) to'la foydalanadi va fotosintez jarayonida turli miqdorda organik moddalar hosil qiladi. Quyosh energiyasidan foydalanish hisobiga quruqlikda yiliga $3,1 \cdot 10^{10}$ va dengizlarda $2,7 \cdot 10^{10}$ organik moddalar hosil bo'ladi. Shu jumladan, o'rmonlarda hosil bo'ladigan organik moddalarning miqdori $2,04 \cdot 10^{10}$ t ga teng; o't o'simliklar $0,38 \cdot 10^{10}$ t, cho'l o'simliklari $0,11 \cdot 10^{10}$ t, madaniy o'simliklar esa $0,56 \cdot 10^{10}$ organik modda hosil qiladi. 26.1. O'simliklar zaxiralari, xilma-xilligi, ahamiyati va muhofazasi. Ma'lum bo'lishicha, Yer yuzida 350 mingdan 500 minggacha o'simliklar turlari va tur vakillari bor. Shulardan 40 ming tur yo'qolish xavfi ostida. Sobiq Ittifoqning Yer usti qismida gulli o'simliklarning umumiy soni 17520 (21 ming) turni tashkil qilgan. Ular 1676 turkum va 160 oilaga birlashtirilgan. Ilmiy ma'lumotlarga ko'ra, qutb va tundra hududlarida gulli o'simliklarning 189-507 ga turi uchraydi. Rossiyaning Ovro'pa va G'arbiy Sibir tumanlarida uchraydigan o'simliklarning turlar soni 1061-1347 ta atrofida. Sharqiy Sibir, uzoq Sharq va kam o'rmonli o'tloqlarda 640-1185 ga yaqin o'simlik turlari aniqlangan. Janubiy tog'li tumanlarda o'simliklarning turlar soni 1774-2935 atrofida, Volga bo'yida 418, Irtish vodiysida 600 ga yaqin o'simlik turlari aniqlangan. O'simliklarning turlar soni Eron-Turon tekisliklarida 704 dan 1647 ga, Pomir-Oloy tog'li tumanlarida esa 3460 dan ortiq, Qizilqum cho'l hududida esa hammasi bo'lib 940 atrofida o'simlik turlari topilgan. Hozirgi ma'lumotlarga ko'ra, O'rta Osiyo hududida 11-12 ming gulli o'simliklar, 3,5-4000 atrofida zamburug'lar, 3,8-4000 atrofida suvo'tlar va 400 dan ortiq yo'sinlarning tur va tur vakillari aniqlangan. Faqat O'zbekistonda 4200 ta yuksak o'simliklarning turlari ma'lum. O'rta Osiyo bo'yicha quyi va yuksak o'simliklarning umumiy turlar soni 20000 atrofidadir. Yer yuzining turli tumanlari floraning turlicha tarkibi bilan xarakterlanadi. Masalan, tropik viloyat floraga eng boy hudud bo'lib, u yerda gulli o'simliklarning soni 120 mingdan ortiqdir. Amazonka baland-pastliklarida yuksak o'simliklarning 50 ming, Shimoliy Amerika hududida 17 ming, Ovro'pada 2 ming o'simliklarning turlari aniqlangan. Malayziya floraning eng turlarga boy joyi bo'lib, u yerda 40000 ga yaqin o'simlik turlari, Xindixitoyda 25000 tur, Yangi Zelandiyada o'simliklarning 1900 ta turi uchratilgan. O'simlik turlariga Afrika qit'asining ayrim tumanlari juda ham boydir. Jumladan, Gvineya-Kongo florasida 8000-20000 tur gulli o'simlik bo'lib, ularning 80% endemik (mahalliy)dir. Zambiya hududida 8500

o‘simlik turi topilgan, ularning 54% endemik. Sudan yerlarida 2750 tur uchrasa, Kap viloyatida 7000 dan ortiq, ularning 1/2 qismi endemik turlaridir. Sharqiy Madagaskarda 6100 gulli o‘simlik turi topilgan, ularning 78,7% endemiklar, hattoki Sahroi Kabir cho‘llarida 1620 dan ortiq o‘simlik turlari aniqlangan. AQSh hududida 22 ming, Hindistonda esa 40 mingdan ortiq o‘simlik turi bor. Tabiatda uchraydigan o‘simliklarning 2500 dan ortiq turi insonlar tomonidan foydalaniladi va ancha turlar mada- niylashtirilgan. Bularga bug‘doy, arpa, sholi, jo‘xori, olma, uzum, nok, piyoz, sabzi va boshqalar kiradi. Insonlar tomonidan foydalaniladigan madaniy o‘simliklarning umumiy soni 2,5ming yoki Yer yuzidagi o‘simliklar turlarining 10% tashkil qiladi. Inson hayoti uchun oziq-ovqat manbaini hosil qilishda 20 ta o‘simlik turi va ularning yuzlab navlari qatnashadi; ularga bug‘doy, no‘xat, sholi, qovun, tariq, olma, uzum va boshqalar kiradi. Yer yuzidagi 6,3-6,5 mlrd. aholini ozuqa bilan ta‘minlash uchun har yili 1,2-1,3 mlrd. t g‘alla kerak. Insonning och qolmasligi uchun esa har bir odam hisobiga 0,6 ga yerga ekin ekib hosil olishi kerak. O‘rmonzorlar. Yer yuzining 28-29% maydoni (yoki 3,9 mlrd. ga) o‘rmonzorlar bilan band. Hozirgi kunda har yili o‘rtacha 30 mln.ga maydondan o‘rmon daraxtlari kesiladi. Kesilgan daraxtlarning 50 foizi suv ostida qolib chirib ketadi. Osiyo mamlakatlaridagi o‘rmonzorlarda 1000 dan ortiq daraxt turlari bo‘lib, shulardan 7-8 turining yog‘ochi ishlatiladi. Kesilgan daraxtning 20-25% igina yog‘och sifatida ishlatiladi, qolgani yoqilg‘i manbai bo‘lib xizmat qiladi, chirib organik moddaga aylanadi. 1990-yillar boshida Sobiq Ittifoq o‘rmonlarining umumiy maydoni 1254 mln. ga ni tashkil qilgan. Rossiyaning o‘zida 770 mln.ga o‘rmon bo‘lib, tropikadan tashqari o‘rmon- zorlarning 45% iga ega bo‘lgan. AQShda 195 mln.ga, Kanada 264 mln., Braziliya 320 mln.ga, Peruda 57 mln. ga, Kolumbiyada 50 mln.ga, Hindistonda 46 mln.ga, o‘rmonzor bor. Hamma Osiyo mamlakatlarining o‘rmonzorlar maydoni 390 mln. gektarga tengdir. O‘zbekistonning umumiy yer maydonining 13 foizi (yoki 6007 ming ga) turli qalinlikdagi o‘rmonlar bilan qoplangan. Ulardan tog‘li mintaqalarda 1151 ming. ga, cho‘l mintaqasida 3906 ming.ga to‘qayzorlarda 36 ming.ga va hk. 1983-1988-yillar oralig‘ida Respublika hududidagi o‘rmonlar maydoni 392 ming gektarga kamaygan. Shulardan 242 ming. ga xo‘jasizlik va qarovsizlik natijasida yo‘q bo‘lgan. Respublika o‘rmonlarida turli daraxtlar: archa, yong‘oq, pista, terak, nok, olma va boshqalar uchraydi. O‘rmonlar maydonining kamayishiga o‘t qo‘yish, tinimsiz mol boqish, daraxtlarni kesish, parvarish qilmaslik kabi holatlar sabab bo‘lgan. O‘rmonlarning inson hayot-faoliyatidagi o‘rniga qarab,

ularni quyidagi turlarga ajratish mumkin: Sanoat ahamiyatiga ega oʻrmonlar - xalq xoʻjaligining yogʻochga boʻlgan ehtiyojini qondirishga xizmat qiluvchi oʻrmonlardir. Suvni muhofaza qiluvchi oʻrmonlar - togʻ, togʻ oldi va tekisliklarda suv rejimini yaxshilashga xizmat qiladi. Dala ihotada oʻrmonlari qurgʻoqchil hududlarda oʻstiriladi. Tuproqni suv, shamol eroziyasi garmesdan saqlaydi. Qum, jar yonbagʻirlarini mustahkamlaydi. Shahar atrofi, shahar ichi park oʻrmonlari - sanitariya, gigiyena, estetik ahamiyatga ega, havoni tozalaydi, aholining dam olishi uchun sharoit tugʻdiradi. Kurort oʻrmonlari sanitariya-gigiyena xizmatini bajaradi, yoʻl yoqasi daraxtzorlari, yoʻllarni qor, qum bosishi, togʻlarda qulash, tosh oqimlaridan saqlaydi. Qoʻriq oʻrmonlar oʻsimlik, hayvonlarning qimmatli turlari, kamyob landshaftlarni saqlash, oʻrganish uchun xizmat qiladi. Oʻquv tajriba oʻrmonlari oʻquv va ilmiy tadqiqot maqsadlariga xizmat qiladi. Tajribalar, mashgʻulotlar, amaliy ishlar olib boriladi. Oʻrta Osiyo, shu jumladan, Oʻzbekistonda oʻrmonlar maydoni katta emas. Lekin shunga qaramay mavjud oʻrmonlar xalq xoʻjaligida juda katta ahamiyatga ega. Turkiston oʻrmonlarini uch toifaga boʻlish mumkin: togʻ oʻrmonlari, choʻl oʻrmonlari va toʻqayzorlar. togʻlarining shimoliy yonbagʻirlarida, 1500-1800 m balandlikda joylashgan. Togʻlarning quyi va qisman oʻrta qismlarida mevali daraxtlardan togʻolcha, olma, nok va baʼzi bir keng bargli daraxtlar koʻp oʻsadi. Butalardan bu yerda zirk, uchkat, naʼmatak va boshqalar xarakterlidir. Fargʻona tizim togʻlarida noyob yongʻoqzorlar bor. Togʻlarning janubiy yonbagʻirlari oʻtlar yoki butazorlar bilan qoplangan. Turkiston togʻlari oʻrmon bilan qoplangan. Ular butun hududning taxminan 2% ini ishlagʻol qiladi, bu oʻrmonlarning ahamiyati katta. Togʻ oʻrmonlari sharros yongʻir yoqqanda va koʻplab qor eriganda tuproqni yuvib ketilishdan saqlaydi va tosh-tuproqlarni oqizib keladigan sellarning paydo boʻlishiga yoʻl qoʻymaydi. Oʻrmon bilan qoplangan togʻ yonbagʻirlarida oʻrmonsiz joylarga nisbatan qor bir tekisda eriydi. Bu esa namlikning yerga chuqur kirishiga imkon beradi va togʻ buloqlari, jilgʻalar, daryolar suvining bir meʼyorda oqishiga sharoit yaratadi. Shu bilan birgalikda tuproq zarrachalarining yuvilishini kamaytiradi. Jumhuriyatning bir qancha viloyatlaridagi togʻ oʻrmonlaridan yongʻoq, bodom, xandon pista, olma, togʻolcha, doʻlana, qoraqant terib olinadi va bir qancha dorivor oʻsimliklar yigʻiladi. Togʻ oʻrmonlari ana shunday foydali xossalarga ega boʻlganidan ularni muhofaza qilish va tiklash zarur. Endilikda jumhuriyatimizda togʻ yonbagʻirlarini koʻkalamzorlashtirish yuzasidan katta ish olib borilmoqda. Turkistondagi choʻl oʻrmonlari taxminan 8%

ni egallaydi. Cho‘l o‘rmonlari, odatda, qora va oq saksovullardan, kandim va quyon suyaklaridan iborat. Cho‘ldagi bunday daraxtzorlarni siyrak o‘rmonlar yoki kserofit butazorlar deyish mumkin. Bu o‘rmonlar mahalliy aholi tomonidan xo‘jalikda ko‘plab ishlatilmoqda va ular tobora siyraklashib bormoqda. O‘rta Osiyodagi cho‘l o‘rmonlari va butazorlari qumli yerlarda, kamdan-kam hollarda gipsli cho‘llardagi depressiyalarda uchraydi (qora saksovul). Qumloqlarda daraxt, buta o‘simliklar juda katta ahamiyatga ega. Birinchidan, bu o‘simliklar qumni mustahkam tutib turadi va shamollar ta’sirida ko‘chib yurishiga yo‘l qo‘ymaydi. Yuqorida aytilgani kabi, qumsevar daraxt - buta o‘simliklar Turkistonning bir qancha yerlarida ko‘chma qumlarga qarshi kurashda keng ishlatilmoqda. Saksovul, turli butasimon sho‘ralar, kandilning barglarini qo‘ylar, tuyalar yaxshi yeydi va ular to‘yimli xashak hisoblanadi. Qumlar, past- baland relyef hamda butazorlar chorva mollarining qishlashi uchun juda qulaydir, chunki ular bu yerlardan xashak va boshpana topadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yormatova D.Y. Ekologiya (Tadqiqot usullari va jihozlari) T.: “ILM ZIYO”, 2014. – 272 b.
2. Гиляров А.М. – Популяционная экология. М.: МГУ, 1990.
3. Кашкаров Д.Н. – Основы экологии животных. М.: Медицина, 1938.
4. Кашкаров Ю.Д., Аюпов А.Н. – Умуртқали хайвонлар экологияси (ўқув кўлл). Тошкент: ЎзМУ, 2005.
5. Наумов Н.П. – Экология животных. М.: Высшая школа, 1963.
6. Одум Ю. – Экология. 2-х томах. М.: Мир, 1986-1989гг.
7. Степановский А.С. – Общая экология. М.: Юнити. 2001.
8. Турсунов Х.Т., Рахимова Т.У. – Экология. Тошкент: Чинор, 2006.
9. Чернова Н.М., Былова Л.М. – Экология. М.: Просвещение, 1981.
10. Эргашева А.Э. – Умумий экология. “Ўқитувчи” 2003 й.
11. Ahmatqul Ergashev-Umumiy ekologiya Toshkent "O‘zbekiston"2003
12. A.K. Xusanov -Hayvonlar ekologiyasi "Usmon Nosir media" nashriyoti Andijon -2022.